Шпионажът според Моъм: Анализ на цикъла разкази „ Ашендън”

Боян Денизов

The Spying according to Maugham – an analysis of the “Ashenden” *The article describes the “Ashenden “ cycle of short stories by W. S. Maugham put into their historic and biographical context, broadly following the New Historicism. It compares them to the spy genre in today’s mass culture and tries to outline their aesthetic and literary merits such as the emphasis on psychological analysis of the frailty of man as well as the typical for Maugham ambiguity in describing his characters and plots.*

Key words: *spying, psychology, literature, frailty, ambiguity, New Historicism*

ВЪВЕДЕНИЕ

В значителното по обем творчество на Уилям Съмърсет Моъм (1874-1965) има един сборник от разкази, който доста се отличава от другите — това е цикълът разкази „Ашендън или британският агент”, публикувани за първи път през 1928г. В тях писателят описва света на шпионажа, базирайки се на собствените си преживявания през драматичните години на Първата световна война.

ИЗЛОЖЕНИЕ

Средата и края на 20-те години на 20-ти век е време, когато политическата и икономическа обстановка в Европа се успокоява донякъде и когато хората гледат с някаква надежда към бъдещето. Първата световна война е отминала, настава време за равносметка и за осмисляне. Тъкмо това и прави Моъм чрез тези разкази.

Сборникът се състои от 16 кратки разказа, които по-късно са обединени (с едно изключение) в 6 по-големи. Връзката между тях е времето, през което се развива действието и главният герой — Уилям Ашендън, който е автопортрет на самия Моъм. В скоби казано, този герой се появява още два пъти след тези разкази: първо като разказвача в романа на Моъм „Вино и баници” (1930г.) и втори път в разказа „Санаториум” (1938г.), макар че тези две произведения нямат нищо общо с шпионажа. Иначе тези разкази са самостоятелни произведения, всеки от които може да се чете независимо от другите, тъй като сюжетните линии не са свързани. Местата на действието са Швейцария, Франция, Италия и Русия. Струва си да се отбележи, че според някои сведения Уинстън Чърчил — той лично е познавал Моъм — е посъветвал автора да изгори други 14 „шпионски” разказа, очевидно от съображения за сигурност.[4] Ако това е вярно, то едва ли може да има по-голям комплимент за Моъм като писател и по-ярко доказателство за това, че Моъм винаги се стреми да разкрива и да описва истината за живота и за човека, а не ефектни и неправдоподобни измислици.

Невъзможно е да се говори за английските писатели от първата половина на 20 век без да се спомене за Британската империя като историческо и културно явление. Младостта и зрелите, най-продуктивни години от живота на писателя съвпадат с връхната точка на британското световно могъщество, олицетворявано от империята, над която „слънцето никога не залязва”. Този факт не може да не намери своето отражение в литературата и в изкуството, създавани по това време и то на всякакво възможно ниво и във всички възможни жанрове — като се започне от произведенията за деца („Ким” на Ръдиард Киплинг, „Историята на доктор Дулитъл” от Хю Лофтинг, да спомена само две от тях) и се стигне до философско-културологични произведения („Пътуване до Индия” на Е. Форстър). Моъм също е продукт на тази империя и пребивава в нея. Той е част от империята и той самият си дава ясна сметка за това. Важно е да се изясни неговото отношение към нея. Отношението на британската интелигенция към империята варира според всеки отделен човек. От преклонението към нея (Киплинг) до пълното ù отхвърляне до степен на национално предателство (Кеймбриджката петорка, особено Ким Филби,

който в своята автобиография пише: „Преди още да бях навършил десет години, аз се бях превърнал в малък безбожник и антиимпериалист" [3]).

Най-общо казано, Моъм приема империята като факт. Той не смята, че тя е зло сама по себе си, нито пък ,че тя е изцяло положително явление.Трябва да се отбележи, че Моъм никога не е робувал на политически или интелектуални доктрини, които са така популярни и модни през 20-ти век. Убеждението му в противоречивостта на човешката природа и в нейната принципна ирационалност, както и присъщият му скептицизъм го предпазват от фанатизма на редица негови съвременници, които се поставят в услуга на една или друга идеология. Склонен съм да мисля, че именно това трезво отношение е една от причините за неговия литературен успех и е залог за присъствието му в литературната история на англоезичния свят и след смъртта му чак до наши дни.

Всъщност това, което империята прави, е да усложни още повече и без това сложните отношения между съвсем различни личности и групи хора, поставяйки ги в пряк контакт едни с други. Моето лично убеждение е, че ценността на Моъм като писател нараства от това, че той често се занимава с изследване на културните конфликти между народи и общества. А за това, той би трябвало да благодари на империята. В крайна сметка, представителите на „Новия историцизъм" целят „едновремено да разберат творбата чрез нейния исторически контекст и да разберат културната и интелектуална история чрез литературата..."[80] [5]

Може би най-важното в цикъла разкази „Ашендън" е десакрализирането на шпионажа и на шпионите. За разлика от много други творби, които се занимават с тази тематика, Моъм категорично отхвърля героизирането на тази дейност и на хората, свързани с нея. Акцентът е не върху героичното и авантюристичното, а точно обратното — върху баналното и не особено почтеното. Шпионажът е досадна и отегчителна, а много често и мръсна и подла дейност. Тя често загърбва моралните категории, за да постигне целите си. Въпреки това, хората, които се занимават с това, също не са дяволи и демони, а по скоро слаби, страхливи, суетни или притиснати от безпаричие индивиди. Нерядко се вършат големи глупости с апломб, както от страна на „обикновените" хора, така и от страна на началниците им. Моъм, със своя усет към комичното и абсурдното, често улавя и представя този аспект в своите разкази. Може да се каже, че в тези текстове комичното присъства в голяма степен. И все пак аз не бих класифицирал тези разкази като хумористични. Главната причина е, че почти всички те завършват със смърт. При това тази смърт никога не е героична и естетизирана, тъкмо напротив. Тя е банална и грозна („Мис Кинг"), резултат от недоразумение („Плешивият мексиканец"), от мръсна интрига („Джулия Лазари"), от предателство и надхитряване („Изменникът") и най-сетне от глупост („Прането на господин Харингтън"). Моъм често преднамерено размива границата между насилник и жертва и често те разменят местата си. А често пъти един човек е и едното, и другото. Тази умишлена неяснота и непредвидимост на героите се превръща в един от най-силните и ефектни сюжетни похвати на Моъм, защото създава елемент на изненада. Читателят никога не е сигурен какво да мисли до самия край на разказа, а дори и след това. Тази двусмисленост, пак повтарям, е преднамерено търсена. Тя е характерна за криминалните и детективски произведения, но често пъти звучи неубедително, защото редица по-слаби автори злоупотребяват с нея. Моъм обаче съумява да убеди читателя в достоверността на тези „преобръщания" преди всичко защото се основава на задълбочен психологически анализ.

Ще повторя, че за мен може би най-ценното в тези разкази е „очовечаването" на шпионите и шпионажа въобще. За Моъм всички тези герои, които без съмнение

[80] New Historicists aim simultaneously to understand the work through its historical context and to understand cultural and intellectual history through literature…

имат своите прототипи в реалността, са първо хора, а чак след това шпиони. И като хора те носят в себе си цялата противоречивост на човешката природа с нейните тъмни и светли страни, със слабостите и пороците си, с алчността и глупостта си, но и със своите страдания и трагичност. И може би най-подчертаното е тяхната слабост и уязвимост. Дори герои, които изглеждат устойчиви и силни, способни да се справят едва ли не с всички предизвикателства на живота, в крайна сметка се оказват крехки и раними хора. Може би най-ярко тази теза е развита в разказа „Негово Превъзходителство", където първоначалните впечатления за британския посланик сър Хърбърт Уидърспун се оказват напълно погрешни впоследствие. Както самият Моъм пише, „Но хората тъй и не подозират какви изненади крие човешката природа и всеки, който се счита за познавач на чуждите души, е глупак." Този цитат от разказа „Чантата с книги" [1] може спокойно да се постави като мото за цялото творчество на Моъм.

Именно поради този подход Моъм често оставя разказите си някак незавършени, без убедителна развръзка, която да обясни всички загадки. У Моъм има някаква недоизказаност, която предполага различни тълкувания на описаните събития. Например последната дума, която Мис Кинг от едноименния разказ изрича преди смъртта си, може да има различно значение, а може и въобще да не значи нищо. Каква е всъщност Джулия Лазари от едноименния разказ — глупава, влюбена жена или умело играеща театър измамница? А може би и едното, и другото? Загива ли всъщност господин Харингтън от разказа „Прането на господин Харингтън"? На тези въпроси ние, читателите, не получаваме ясни и категорични отговори. Но това не е защото тези разкази са слаби, а поради нежеланието на Моъм да ги даде. Защото той самият признава, че не може да обясни всичко.

Рядкост е такъв подход към шпионската тема. С масовизирането на литературата и с развитието на киното тази тематика се експлоатира много. Огромна част от произведенията на „шпионска" тема са чисто и просто или евтина политическа и националистична пропаганда, при която шпионажът се представя винаги като високоблагородно дело, което се свързва с патриотизма, или пък като сензационни и ефектни небивалици, където ударението е върху зрелището и външните ефекти. Нещата тук са в черно и бяло. Най яркият пример за последното е изключително популярната в цял свят серийна филмова поредица за Джеймс Бонд, където сюжетните линии имат, меко казано, твърде бегла връзка с реалността. При тях шпионажът е сведен почти само до развлечение и визуални ефекти.

Колко по-различен е подходът на Моъм! Голяма част от разказите за Ашендън се занимават с чувствата на героите, забъркани в шпионирането, а и с моралните проблеми, пред които те се изправят в извършването на тази често не особено етична дейност. Особено силни в това отношение са разказите „ Джулия Лазари" и „Изменникът". В тях действието е сведено до минимум, а ударението е изцяло върху мислите и чувствата на героите, а и върху диалозите между тях. В съвременните филми например, това е почти изключено.

Струва си да се разгледа по-подробно един от разказите в цикъла „ Ашендън", а именно „Прането на господин Харингтън", който според мен е един от най-интересните. Вярно, че в този разказ шпионажът съвсем не е главната тема и ние практически научаваме съвсем малко за целите и действията на Ашендън в Русия. Впрочем и тук се проявява иронията на Моъм към шпионажа въобще — в крайна сметка мисията му завършва с провал. За мен обаче, този разказ е интересен преди всичко с литературните си качества. Темата му е типична за Моъм: сблъсъкът на един човек, който е представител на една определена култура и начин на живот (в случая САЩ, и то точно англосаксонската култура на Източния бряг) с една абсолютно различна, дори противоположна в много отношения култура (Русия). Този сблъсък е толкова остър, че той води до страдание и унищожение. Моъм често описва героите си в екстремни ситуации, които ги унищожават. Дълбоката причина

за това е непознаването на чуждата култура и неумението (а и нежеланието) да се приспособиш поне до известна степен към нея. Каква по-актуална тема за 2013 година! Любопитно е, че в първата част на разказа същата тема е третирана хумористично — неуспешната любовна история между Ашендън и Анастасия Александровна. Тук иронията е двойна: както по отношение на модното увлечение на Западните интелектуални кръгове към Русия, така и към особеностите на руската култура, разбирана в по-широк смисъл. Да не се забравя също и самоиронията на Моъм: неговото романтично увлечение към руските творци в младостта му. Едва ли могат да се намерят по-противоположни писатели от Моъм и Достоевски например. Но ще се осмеля да отида и по-далече: едва ли могат да се намерят по-противоположни култури от Русия и Британия. Никак не е случайна враждебността между двете страни през вековете та чак до наши дни — тя има дълбоки корени, даже не толкова политически, колкото културни. Самият Моъм много внимава да не определя героите си като „типични" и не използва тази дума. Това произлиза от неговото желание да описва преди всичко личности, а не просто представители на дадена култура. Все пак той е преди всичко писател. Въпреки това отделни национални черти не могат да не присъстват и да не се проявяват и един писател не може да не ги отчита. Ето някои от прилагателните, които Моъм използва за да характеризира своя герой Харингтън: войнствен, заплашителен, прецизен, усърден, добронамерен, внимателен, любезен, мил, превзет, услужлив (serviable), сдержлив, проницателен, пестелив, абсурден, добър, спретнат, чист, наперен и т.н. А ето и някои съществителни: тиха настойчивост, читател, приказливец, интелигент, досадник, самодоволство, самонадеяност…[2] Видно е, че някои от тези думи имат положителна, а други — отрицателна характеристика. Верен на себе си, Моъм описва героя си в цялата му противоречивост. За мен голямото майсторство на Моъм е в постепената смяна на настроението в разказа: от добродушно насмешливо към ужасяващо и трагично. Всъщност този разказ започва комедийно и завършва трагедийно, при това без да губи от реализма си. Само много добър психолог и писател може да направи това „преобръщане" в толкова кратък текст и на мен ми се струва, че именно това е доказателство за значим литературен талант. Краят на разказа е неясен: умира ли Харингтън или не? По отношение на него Моъм не използва думата „мъртъв", макар че в предишните две изречения два пъти я употребява по отношение на други лица. Моето усещане е, че реализма на ситуацията е изисквал Харингтън да загине, но Моъм емоционално не е бил склонен да убие героя си и е оставил нещата преднамерено недоизяснени. Но трагизмът е безспорен и той идва най-вече от провала на Харингтън да надмогне силите, които го застрашават. Дори такъв волеви и целеустремен човек като него е безпомощна играчка на могъщите, ирационални сили, които управляват съдбата на хората. А това важи както за волевите бизнесмени, така и за уж много умните и хитри шпиони — смее се Моъм, вероятно с горчив смях. И доказва умението си да вниква в психологията на хората.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Именно поради психологизма си, въпреки сензационната си тематика (шпионската тема винаги е такава), разказите за Ашендън са и качествена литература. Впрочем именно тяхната „литературност" в добрия смисъл на тази дума ги спасява от забравата, дори и когато конкретните политически събития са потънали в историята. Може да се каже, че те представляват обобщен, макар и непълен образ на шпионажа като явление в човешкия живот. Затова те са литература, а не просто публицистика с някаква историческа стойност и като литературни произведения те биха представлявали интерес и за съвременния читател.

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Моъм, Съмърсет. Избрани творби в три тома. Народна култура, София, 1988, том 3, стр. 191.

[2] Моъм У. Съмърсет. Ашендън. Златорогъ, 1994.

[3] Филби К. Моята тайна война. ИК „Труд" ,1998.

[4] Wikipedia: Ashenden: Or the British Agen

[5] Wikipedia: New Historicism.

За контакти:

Боян Аркадиев Денизов. Катедра „Чужди езици", Русенски Университет „Ангел Кънчев", тел. 082 888 815, e-mail: bdenizov@uni-ruse.bg

Докладът е рецензиран